

Nyulási Magdolna

Az azonosság problémája a sztoikus ontológiában

Bevezetés

Dolgozatom a szinkrón és a diakrón azonosság problémáját vizsgálja a négy *genosz* sztoikus tanával való összefüggésben. A szinkrón és a diakrón azonosság kritériumaként a sztoikusok ugyanazt a dolgot jelölik meg – nevezetesen az egyedi létező minőséggel való rendelkezését. A továbbiakban a „minőséggel rendelkező” fogalmát szeretném körüljárni, megvizsgálva a sztoikus fizikában, metafizikában, episztemológiában és szemantikában betöltött szerepét. A minőséggel rendelkező (*poion*), a négy sztoikus *genosz* egyike, amely az egyedi létezőt mint egy bizonyos minőség, vagy mint minőségek egy bizonyos csoportja által meghatározott entitást ragadja meg. Természetesen a minőséggel rendelkező egy ilyen definíciója sem a sztoikus rendszer kontextusa, sem a sztoikusokat megelőző gondolkodók által megfogalmazott problémák ismerete nélkül nem értelmezhető.

Dolgozatomat tehát a négy sztoikus nem tanának bemutatásával kezdem, illetve egyáltalán a sztoikus ontológia és metafizika kapcsán néhány alapvető tétel megfogalmazásával (I.), amelyek filozófiájuk szinte minden területére kihatnak, határt szabva az egyes kérdésekre adható válaszok fejlődésének. Ezek után rátérek az azonosság kérdésekre, és egy komplexebb metafizikai elmélet kidolgozásának elhelyezésére a sztoikus filozófiai rendszerben. Látni fogjuk, hogy a sztoikus metafizika bizonyos szinten – noha a sztoikusok rendelkeztek alapvető metafizikai elképzelésekkel – fizikai és episztemológiai tanításuk alátámasztását szolgálja. Az azonosság problémájának fizikai és episztemológiai vonatkozásának vizsgálatát követően (II.), egy, a szinkrón és diakrón azonosság kérdését áttekintő rövid elméleti rész (III.) után megvizsgálom a *minőséggel rendelkező* metafizikai természetét (IV.), majd végül az V. fejezetben számba veszem az arra vonatkozó felvetéseket, hogy konkrétan mit takarhat az „*egyedi minőséggel rendelkező*” fogalma.

I. A sztoikus metafizika

1. Ontológiai felosztás

A sztoikus metafizika és az egész filozófiai rendszer egy meghatározó alapelve, hogy csak testek létezhetnek. Ez természetesen nem csak a rendszer kiindulópontja, hanem már maga is válasz bizonyos, a létezéssel kapcsolatos kérdésekre. Hasonlóan több elődjükhöz,

a sztoikusok is a hatásgyakorlás és elszenvedés képességét tették meg a létezés kritériumának, és míg Platón *Szofista*ájában a hozzájuk hasonló beállítottságú korporealisták nem tartanak ki következetesen materializmusuk mellett,¹ addig a sztoikusok elfogadják annak minden következményét, és hagyományosan testetlennek tekintett dolgokat is testnek tesznek meg: úgymint az erények vagy a lélek. A kiinduló tétel tehát a következő:

(A) Hatás gyakorlására és elszenvedésére csak test képes.

Ebből a következő (al)tételek következnek:

(A1) Csak testek léteznek.

(A2) Csak testek lehetnek okok.

(A3) Bármiféle közvetlen interakcióra csak testek képesek.

(A3.1) Csak testek érintkezhetnek valamivel.

(A3.2) Csak testek lehetnek jelen valamiben.

Persze a dolog nem olyan egyszerű, hogy a sztoikusok valóban a világ összes jelenlétéről való számadásnál mindig testekre és valamilyen fizikai interakcióra hivatkoztak volna. Habár sok tradicionálisan testetlen dolgot testté tesznek (lásd fentebb), mégis vannak olyan entitások (ide tartoznak például a vákuum vagy a hely), amelyek testlensége logikailag szükségszerű.² Illetve vannak olyan predikátumok, melyek állíthatósága nem vezethető vissza a tárgyban végbemenő valamilyen fizikai interakcióra.³ Bizonyos dolgokról, mint a hely, az idő, a *lektonok*⁴ tehát fenntartják, hogy testetlenek. Az ilyen típusú entitások *szubzisztálnak* (fennállnak), azaz valamilyen módon léteznek, és bizonyos módon képesek hatást kifejteni, például az elménkre.⁵ A testetleneket és a testeket a valami (*to ti*) kategóriája foglalja magába. Ez a felosztás pedig a sztoikus metafizika egy másik fontos alaptételére mutat rá, nevezetesen:

(B) Csak partikulárék egzisztálhatnak vagy szubzisztálhatnak.

Ugyanis egyetlenegy típusa van a dolgoknak, ami nem-valami, ezek pedig az univerzálék. Az univerzálék nem- vagy kvázi-valamik, semmilyen minőséggel nem rendelkeznek.

1 *A szofista* 246e5-248a3.

2 Az erre vonatkozó érvek egyszerű bemutatásához ld. Brunswick 2003, 213-214. o.

3 Ez a felismerés tette szükségessé a negyedik, illetve a harmadik *genosz* bevezetését, bővebben a I. 2. pontban.

4 A *lekton* a sztoikus nyelvfilozófia fontos fogalma, leegyszerűsítve egy mondat vagy egy ige jelentése. A jelentés a megnyilatkozás (a szó vagy mondat hangalakja) által kifejezett tényállás (LS 197-202. o.).

5 Ez a sztoikus elmélet egyik legkényesebb pontja, mindenképp szemben állnak a nehézséggel, hogy számot tudjanak adni a testetlenek és a testek közötti interakcióról (LS 197-202. o.).

Első látásra úgy tűnik, hogy teljességgel száműzve vannak a sztoikus rendszerből, de bizonyos módon mégiscsak jelen vannak, ha nem is közvetlenül.

2. A négy *genosz*

A létezőkön belül újabb négy „kategóriát” találunk, ez pedig a négy sztoikus nem (*genosz*), nevezetesen a (1) szubsztancia (*hüpokeimenon*), (2) a minőséggel rendelkező (*poion*), (3) a valamilyen diszpozícióval rendelkező (*pósz ekhon*), (4) és a relatív diszpozícióval rendelkező (*prosz ti pósz ekhon*).⁶ A négy *genosz*nak, Brunschwig kifejezésével élve, nem „rendszerző” szerepe van, hanem az egyes *genosz*ok rétegesen egymásra épülnek, egyre komplexebb és konkrétabb definíciót adnak egy egyedi létezőről.⁷ Egy konkrét példán bemutatva: (1) Szókratész, mint Szókratész anyaga, egy szubsztancia, (2) Szókratész, mint ember, minőséggel rendelkező, (3) az ülő Szókratész egy bizonyos diszpozícióval rendelkező valami, (4) Szókratész, mint Xanthippé férje, egy bizonyos relatív diszpozícióval rendelkező valami. A négy nem tana Khrüszipposznál található meg teljes kidolgozottságában, de eltérők a vélemények azt illetően, hogy mind a négy nem kidolgozását neki kell-e tulajdonítani, vagy pedig a doktrína fokozatosan fejlődött ki, és Khrüsziposz lett volna az, aki mintegy az utolsó téglával (ti. a harmadik *genosz* megalkotásával) befejezte az építményt.⁸ Az első két nem valamilyen formában már Zénónnál és Kleantésznel is jelen volt, mint a két princípium, és ennek a metafizikai vetületeként mint anyag (*hülé, ouszia*) és minőség, de az azonosság és egyéb metafizikai problémák szempontjából nem volt kidolgozott szerepük.⁹

Hogy mi motiválta a négy nem doktrínájának kidolgozását? Erre Brunschwig és Sedley, illetve Menn eltérő válaszokat adnak.¹⁰ Noha a két interpretáció elméletileg nem zárja ki egymást, mégis vannak gyakorlati eltérések, Menn szerint a négy nem tanának kidolgozását a predikáció metafizikai megalapozása motiválta, míg Sedley és

6 A terminológiai problémák tisztázása végett: Amennyiben a továbbiakban a „szubsztancia” szót önmagában, vagy sztoikus kontextusban használom, akkor az egyedi létezőt alkotó anyagdarabot értem rajta. Ugyanezt értem szubsztrátumon. Az egyedi létezőkre vagy „e.l.” formában vagy „komple-xumként” fogok utalni, amennyiben az anyag és a minőség kettős jelenlétét kívánom hangsúlyozni. Anyag és Minőség (nagybetűvel) alatt pedig a két princípiumot értem. Amennyiben a „szubsztanciát” arisztotelianus, esetleg kortárs kontextusban kell alkalmaznom, igyekszem pontosan megjelölni, hogy mire is gondolok.

7 Brunschwig 2003, 227. o.

8 Khrüsziposzt mint szülőatyát nevezi meg LS 172-174. o., illetve Sedley 1982, 258-260. o., ezzel ellen-tétben Menn 1999, 227-230., ill. 234-242. o., Arisztónnak tulajdonítja a negyedik nem bevezetését, és Khrüszipposznak pusztán a harmadik nem kidolgozását tulajdonítja.

9 Legalábbis nincs erről bizonyítékunk, ld. LS 172. o. Menn véleménye itt szintén eltérő, legalábbis a predikálhatóság problémájának a szintjén.

10 Jelen tanulmányban sajnos nincs mód egyéb létező megközelítések megtárgyalására, mint pl. Graeser 1978.

Brunschwig¹¹ szerint a négy nem fő funkciója a változás és az azonosság problémájának kezelése. Ez utóbbi változatot dolgozatom témájából kifolyólag részletesen ki fogom fejteni a továbbiakban, ezért most elsősorban Stephen Menn álláspontjára térnék ki.

Menn elmélete az arisztotelészi és a sztoikus „kategóriatan” összehasonlításából indul ki. Állítása szerint a predikáció metafizikai megalapozása Anaxagoraszig visszamenően úgy néz ki, hogy azért állíthatunk *a* dologról egy *F* predikátumot, mert *F* valamilyen módon benne van *a*-ban.¹² Ezt az elképzelést Platón is elfogadja, hiszen a keletkezésben és pusztulásban levők *részeseznek* a Formákból, az ő nyomdokain járó Arisztotelész és a sztoikusok azonban más-más módon építették be ezt az elképzelést filozófiájukba, ami többek között az arisztotelészi kategóriatan és a sztoikus *genosz*-elmélet közti különbség egyik alapja.¹³ A sztoikusoknak ott gyűlt meg a bajuk ezzel az elképzeléssel, hogy az (A) tétel miatt csak testek lehetnek valamiben, illetve csak testek okozhatnak valamit. Ugyanakkor, bizonyos predikátumokat, például „*x* apja *y*-nak”, vagy „*z* ül”, semmiképpen sem lehet az alanyban testként (és részként) benne levő tulajdonságokkal magyarázni. Ennek okán bevezették előbb a negyedik *genoszként* ismert *relatív diszpozíciót*, majd a harmadik *genoszként* elnevezett *diszpozíciót*, amelyek más módon adnak számot az egyes predikátumok állíthatóságáról. A különböző predikátumokról való számadásra képes, különböző „predikátum síkokat” feltételező elmélet egyben lehetővé teszi azt is, hogy a különböző „síkokon” akár egymással ellentétes állításokat tegyünk. Így például „*x*-ről mint minőséggel rendelkezőről predikálható a növekedés”, „*x*-ről mint szubsztanciáról (*hüpokeimenonról*) viszont nem”, így a változás és azonosság problémája könnyebben lesz kezelhető; amíg az egyedi létező egyik aspektusában változáson megy keresztül, addig más aspektusában változatlan marad.

Olyan szempontból viszont ellentmond egymásnak a két interpretáció, hogy a harmadik és a negyedik nemet, mint az egyed individualizációjának további eszközt tekintik,¹⁴ vagy pedig azokról a predikátumokról való metafizikai számadásnak, amelyek állíthatóságát nem lehet az egyed és a benne fizikailag jelenlevő aktív princípium interakciójával magyarázni. Mindenesetre, mivel jelen tanulmánynak a második nem van a középpontjában, és a harmadik és a negyedik nem kisebb hangsúlyt kap, nagyban fogok az „azonossági elemzésre” támaszkodni, hiszen a második nem szerepének Zénón utáni kidolgozásában az azonosság–különbözőség problémája mindenképpen központi fontosságú.

11 A két megfontolás összeegyeztethetősége abból is látszik, hogy Brunschwig 2003-as cikkében elismerően hivatkozik Menn 1999-es cikkére, és noha ő a négy nem kidolgozásának motivációját csak futólag említi meg, mégis az azonossággal kapcsolatos problémákat emeli ki, illetve a négy nem tanának kibontását Sedley-hez hasonlóan a Növekedés Érvéből kiindulva kezdi.

12 Itt kizárólag Menn 1999, 217-221. o. rekonstrukciójára támaszkodom.

13 Arisztotelésznél az „alanyban lét” fogalma mindenképpen különbözik a sztoikus elképzeléstől, ld.: „alanyban van» ezt úgy értem, hogy nem mint rész van meg valamiben, és nem létezhet külön attól, ami van” (*Kategóriák* 1a 24-27.).

14 Megjegyezném, hogy ezt sem Sedley, sem Brunschwig nem állítja egyértelműen.

II. A Növekedés Érv

Sedley elmélete szerint a zénóni, főleg kozmológiai funkciójú aktív és passzív princípium elméleténél cizelláltabb ontológiai elmélet kidolgozását az akadémikusok általi támadások motiválták, különös tekintettel a Növekedés Érvre. A következőkben az ő rekonstrukcióját fogom követni a sztoikus azonosság-elmélettel kapcsolatban: először válaszolok az általa feltételezett metafizikailag naiv zénóni pozíciót, az Akadémia támadását, majd az erre válaszként kidolgozott elméletet.

1. Az aktív és a passzív princípium

A zénóni kozmológiai elmélet szerint minden létező a passzív princípium (minőség nélküli anyag) és az aktív princípium (Isten, tűz, fátum, *pneuma*) keverékéből áll. A minősítetlen Anyag és a Minőség e megkülönböztetése Arisztotelésznél hasonlóképpen megtalálható. A gondolat elsőként Platón *Timaios*szában jelenik meg, a Formák és a Befogadó anyag megkülönböztetésével, ahol is ezt az aktív–passzív kettősséget teszi meg Platón az egyedi létezők legeredendőbb alapjának, a négy elem helyett. A négy elem ettől függetlenül mindhárom filozófiai rendszerben szerepet kap, de a két alapvetőbb princípium jobban képes számot adni a minőségi változásokról, különös tekintettel a négy elem egymásba való átalakulására.¹⁵ (Ezt az utóbbi problémát azonban már a három rendszer különbözőképpen fogja kezelni.)

1.1. Minőség, anyag, változás, keletkezés és pusztulás

A sztoikus rendszer egyik egyedi vonása, hogy szemben az arisztotelészivel és platónival, ahol a formák testetlenek, mindkét princípium test, amelyek egymással egy különleges keveréket alkotnak.¹⁶ Mindketten részként vannak jelen a komplexumban, az aktív princípium differenciálja és strukturálja a testet, ő a felelős a passzív anyag összetartásáért, illetve az élőlényeknél a mozgásért, életfunkciókért, egyáltalán élőlényként való létezésükért. Az egyedi létezők tehát az elméletnek ezen a pontján kétfajta test összetételei, és az egyedi tárgyakat pusztán a bennük részként lévő anyag és *logosz* alapján definiáljuk, noha az aktív princípium szerepe elismerten az, hogy formálja, strukturálja, egyben tartsa és mozgásba hozza a passzívat.¹⁷

15 Arisztotelész interpretációja a *Keletkezésről és pusztulásról*ban (314b.13-315a.4.).

16 A két princípium keveredése a keverékek azon típusába tartozik, ahol a két alkotóelem keveredése tökéletes (keresztül-kasul átjárják egymást), mégis megőrzik eredeti tulajdonságaikat és bármikor szétválaszthatóak.

17 LS 1987, 172. o. szerint nincs bizonyítékunk arra nézve, hogy Zénón valamilyen metafizikai szerepet tulajdonított volna az aktív princípiumnak.

A sztoikusok, Arisztotelészhez hasonlóan a szubsztrátumot teszik meg a változás székhelyének, amennyiben minőségbeli változásról van szó. Az anyag véges és örök, állandó változásban van, egy világcorszak leforgása alatt tűzből (és itt különbséget kell tenni a mesteri módon alkotó Tűz, azaz az aktív princípium, és az emésztő tűz, az egyik elem között)¹⁸ a négy elemmé differenciálódik, majd ezek keverékéből jönnek létre az egyedi létezők. Az egyes létezők bizonyos értelemben egymásba mennek át, anyagukkal egymást táplálják,¹⁹ ilyen értelemben a keletkezés és a pusztulás is az anyagban lezajló minőségi változásként értendő. Mivel a világ egy élőlény, felfoghatjuk úgy, hogy a minőségi változás, és a keletkezés és pusztulás között bizonyos szinten az a különbség, hogy a partikuláris szubsztancia szintjén zajlik le a minőségi változás, vagy pedig az univerzális szubsztancia, a világ szintjén. Itt bizonyos szinten párhuzamot vonhatunk Arisztotelésszel, mivel az abszolút keletkezés egyik rendszerben sem a semmiből keletkezést jelenti, hanem egy szubsztancia „átváltozását egy másikba”, de a sztoikusok inkább organikus kozmológiai modelljükre támaszkodnak, míg Arisztotelész számadása önmagában is megállja a helyét, és pusztán metafizikai. Viszont a keletkezés és pusztulás magyarázatára be kell, hogy vezessen olyan megkülönböztetéseket az egyes tulajdonságok között (szubsztanciális, valóságos, érzékelhető, illetve nem valós, privatív, nem érzékelhető), amelyek bizonyos szempontból önkényesebbnek tűnhetnek.²⁰

2. A Növekedés Érv

A változás egyik érdekes típusa a növekedés. Eddig minőségi változásokról volt szó, ahol az anyag állandó volt, a növekedés esetében azonban az egyedi létezőt alkotó anyag változik. Ezt a problémát illusztrálja a Növekedés Érv, melyet Plutarkhosz következőképpen mutat be *A közös fogalmakról* című művében:²¹

- (1) Minden egyedi szubsztancia változásban és mozgásban van: egyes dolgok leválnak belőlük, és befogadnak máshonnan érkező dolgokat.
- (2) A számok és a mennyiségek (az egyedi szubsztancia anyaga), amelyekhez ezek a dolgok hozzáadódnak, vagy amelyekből levonódnak, nem maradnak

18 Pl. Sztobaiosz 1.213,15-21. (=LS 46D).

19 Plutarkhosz: *A sztoikusok önellenmondásairól* 1052C-D (=LS 46E): „The world alone is said to be self sufficient because it alone has everything it needs, and it gets its nourishment and growth from itself since its different parts change into one another.”

20 *A keletkezésről és pusztulásról* 318a.35-319b.4.

21 A Növekedés Érv először tréfás formában Epikharosz komédiaírónál jelenik meg. (Az érv e formájának rekonstrukciójához lásd Sedley 1982, 1. o.) Egy a *Theaitétoszhoz* írt névtelen kommentár (=LS 28B) pedig Püthagorasznak tulajdonítja.

meg ugyanannak, hanem megváltoznak, mivel az előbb említett hozzáadások és leválások a szubsztancia megváltozását eredményezik.

- (3) Ezeket a folyamatokat tehát helytelen növekedésnek vagy csökkenésnek nevezni, helyesen keletkezésnek és pusztulásnak kellene neveznünk őket, mivel a növekedés és a csökkenés a test jellemzői, amin mint változatlan szubsztátumon a változás végbemegey.²²

Az érv konklúziója tehát az, hogy a növekedés nem predikálható az egyedi létezőkről, és ezért a növekedés illúzió. Az egyedi létezők kapcsán csak létrejövésről és elmúlásról beszélünk, hiszen minden egyes anyagrészcseke hozzáadódása új szubsztanciát hoz létre.

A sztoikusok válasza a Növekedés Érvre az, hogy az egyedi létezőknek több aspektusa van: mint szubsztanciák (mint az egyedi létezőt alkotó anyagdarabok) nem lehetnek a növekedés alanyai, maguk a szubsztanciák csak létrejöhetnek, illetve megszűnhetnek. Ez az egyetlen fajtája a változásnak, ami róluk predikálható. Ezzel szemben a dolog, mint egyedi minőséggel rendelkező (az egyedi minőség által individualizált anyag–minőség komplexum) az, amiről a változás többi fajtája is predikálható.²³ Másfelől, éppen ezért az egyedi minősége által individualizált létező az, ami teljes egészében létrejön és teljesen megszűnik (ti. az anyag valamilyen minősítettsége), viszont fennállása során változatlan marad, részeinek akár teljes lecserélődése ellenére is. Ha az érvet általánosságban tekintjük, azaz nem pontosítjuk, hogy mit is értünk „szubsztancia” alatt, akkor egész egyszerűen a fizikai világ változékonysága és a „szubsztancia” mint megbízhatatlan azonosságkritérium vannak az érv fókuszában, és a növekedés csak mint a fizikai változás egy alfaja szerepel az érvben. A „szubsztancia” mint anyag ugyanis kétféleképpen értelmezhető, és ez az érv hatókörét is megváltoztatja. (A) Ha úgy tekintjük, hogy az érvben a „szubsztancia” kifejezés a minősítetlen anyagra vonatkozik, akkor kizárólag csak a növekedés érdekes szempontunkból, mivel az egyed szubsztanciáját kizárólag mennyisége, azaz mérete határozza meg, mivel az anyag semmilyen szinten sem minősített (nem beszélünk őt alkotó, ilyen vagy olyan tulajdonsággal rendelkező részecskékről). (B) Ha az anyagot mint valamilyen minőséggel rendelkező, vagy valamilyen módon strukturált anyagot tekintjük, akkor már nem csak a növekedés, hanem a minőséggel rendelkező részecskék esetén az állandó fluxus, strukturáltság esetén, a struktúrában bekövetkező változás is jelentőséggel bír.

22 Forrás: Sedley 1982, 256. o., ill. Plutarkhosz *A közös fogalmakról (a sztoikusok ellen)* 1083A-1084A (=LS 28A).

23 Sztobaios I.177, 21 – 179, 17. (=LS 28D) és Szimplikiosz *Kommentár Arisztotelész Kategóriáihoz* 222, 30-33. (=LS 28H).

David Sedley „The Stoic Criterion of Identity” című cikkében egyértelműen az (A) értelmezést választja a sztoikus kontextusban, mivel feltételezi, hogy ha a sztoikusok egy individuális létezőről mint szubsztanciáról, azaz mint első nembe tartozóról beszéltek, akkor az őt részként alkotó minősítetlen anyagdarabra referáltak. Érvei a következők:

- (1) Az akadémikusok ez esetben kifejezetten a növekedésnek mint a sztoikus kozmológia egyik alapvető folyamatának megkérdőjelezésére hegyezték ki az érvet.
- (2) Az érven az individuumok szubsztanciájának számokhoz való hasonlítása kizárja, hogy az állandó fluxusra is lehessen alkalmazni. A hasonlat ugyanis azt akarja érzékeltetni, hogy kizárólag az anyagdarab nagysága (más szóval az azt alkotó részecskék száma) az, ami meghatározó. Az anyagdarab nagyságában bekövetkező változás az önazonosság megszüntét vonja maga után, ugyanúgy ahogyan például a négy megszűnik négynek lenni, ha hozzáadok egyet.
- (3) Ezenkívül az, hogy kizárólag a növekedésről van szó, az abból is látszik, érvel Sedley, hogy Thészeusz hajójának idesorolható példája,²⁴ ami a részek és/vagy az alkotóelemek változása melletti időbeli azonosság problémáját illusztrálja, egyszer sem merül fel az akadémikus–sztoikus vita kontextusában. Ráadásul Thészeusz hajója egyébként sem a stabil fluxusról szól, hiszen nem az alkotórészek állandó cserélődése, és ezáltal az állandó változás van a probléma homlokterében. A kérdés ugyanis csak onnantól fogva válik érdekessé, hogy az összes alkatrész lecserélődött.
- (4) A stabil fluxus kizárólag az élettelen tárgyak esetében alkalmazható, hiszen honnan tudhatták volna akkoriban, hogy a felvett tápanyag valóban beépül a sejtekbe, lecserélvén az ott levő anyagot, nem pedig csak mint üzemanyag szolgál az életfunkciók fenntartására.²⁵

Az (1) és (2) pontok jó érvek az (A) interpretáció mellett, ugyanis (1) a növekedés illuzórikus voltának bizonyosodása valóban hatalmas csapás lenne a sztoikus kozmológiára, (2) a számokra és mennyiségekre való utalás valóban arra enged következtetni,

24 Plutarkhosz tudósítása szerint Thészeusz egykori hajóját Athén kikötőjében állították ki. Az idők folyamán azonban a hajó egyes alkatrészei elkorhadtak és ki kellett őket cserélni. Szép lassan a hajó összes alkatrésze lecserélődött. Thészeusz hajója Plutarkhosz szerint népszerű illusztrációja volt a korabeli filozófusok körében a növekedés által felvetett problémáknak. „Azt a harmincevezős gályát, melyen Thészeusz a fiatalokkal Kréta hajózott és épségben hazatért, az athéniai egészen Phaléroni Démétriosz idejéig megőrizték. Az elkorhadt deszkákat és gerendákat időnként újjakkal és erősekkel cserélték fel, így a bölcselők is ezzel a hajóval példálózhatnak, amikor a »növekvőről« vitatkoznak. Egy részük azt állítja, hogy a hajó ugyanaz maradt, más részük pedig, hogy megváltozott.” (*Thészeusz* 23.).

25 Sedley 1982, tulajdonképpen a (3), illetve a (4) pontokat hozza fel érveként, az (1) és a (2) lényegében az, ami mellett érvel.

hogy a „szubsztancia” mint minősítetlen anyag szerepel ebben a kontextusban. Tehát, ha elfogadjuk Sedley állítását, hogy a második kontra első nem tanításának részletes kidolgozása Khrüszipposz műve a Növekedés Évrre adott válaszként, akkor el kell fogadjuk, hogy az érv kizárólag a növekedést, mint változást tette meg problémának az időbeli azonosság szempontjából.

Én nagyjából el is fogadnám Sedley érvelését, különös tekintettel a (2) pont bizonyító erejére és arra a tényre, hogy Khrüszipposznak volt is egy *A növekedés évről* című könyve,²⁶ azonban a (3) és a (4) ponttal kapcsolatban lennének megjegyzéseim. Elképzelhető, hogy a sztoikusok nem tudták, sőt empirikus megfigyelések alapján biztosan nem tudhatták, hogy mi lesz az tápanyag sorsa, ha egyszer bekerül az emberi szervezetbe. De egy ilyen elképzelés nem lett volna hallatlan újdonság a korban. Arisztotelésznél például a növekedés egy aktív princípium, ami a növekvő dologban van, és „utat enged” a potenciálisan testszövet tápláléknak, aktuálisan is testszövet-té téve és így beépítve a szövetekbe. Amennyiben a beépülő táplálék több, mint a testszövet elhasználódásával veszített testszövet mennyiség, akkor növekedésről beszélünk. Arisztotelész megkülönbözteti a táplálást a növekedéstől, ugyanis míg a növekedés nincs mindig jelen egy egyed élete folyamán, addig a táplálás végig jelen van, ez pedig az az általánosabb eset, amikor a szövetbe beépülő és a belőle leépülő anyag egyensúlyban van. Másfelől, Thészeusz hajójával kapcsolatos állítása egyáltalán nem igaz. A probléma nem csak akkor válik érdekessé, amikor a hajóban már minden elem kicserélődött. Az egyik a problémával kapcsolatban felmerülő kérdés, éppen az, hogy van-e egy határ, amit megvonhatunk, hogy egy bizonyos százaléku elem kicserélődése után már egy másik hajóról beszélünk. Az azonosság problémája már a hajó legelső elemének kicserélődése után is fennáll.²⁷ Harmadrészt, noha a sztoikus rendszer két alapvető fogalma a két princípium, a szubsztancia fogalmát a sztoikusok is két értelemben használták, egyrészt az elsődleges anyag értelmében, másrészt viszont a minőségekkel rendelkező anyag értelmében.²⁸

Nyilván, ha kizárólag a négy nem tanát nézzük, és következetességet tulajdonítunk a sztoikusoknak, akkor azt kell mondjuk, hogy ebben a kontextusban csak a minősítetlen anyagról lehet szó, azonban nem ez volna az egyetlen eset, hogy az egyes kategóriák „megelőlegeződnek” a „alacsonyabb” kategóriákban is. Vannak például olyan értelmezések,²⁹ melyek szerint a minőségek az anyag diszpozíciói, illetve Richard Sorabji azon felvetése is, miszerint a *pneuma* nem a tűz és a levegő keveréke, hanem a tűz és a levegő a *pneuma* különböző diszpozíciói, is ezt a „zavarosságot” erősíti meg. Bár az előbb emlí-

26 LS 173. o.

27 Tözsér 2006.

28 Porphyrioszt idézi Szimplikiosz az Arisztotelész *Kategóriá*hoz írt kommentárjában 48, 11-16. (=LS 28E).

29 Sorabji 1988, 85-89. o., illetve Reesor 1954, 41. o.

tett két elmélettel nem értek egyet,³⁰ a sztoikus *genoszok* alkalmazása olykor valóban inkonzekvensnek tűnhet, és nagyon sok tényező befolyásolja. Ezenkívül a két princípium először a négy elemet hozza létre, ezekből jönnek létre az egyedi létezők.³¹ Mindezzel csak azt akarom mondani, lehet, hogy a sztoikusok számára sem volt egyértelmű, milyen típusú változásokkal szemben kell ellenállónak lennie az azonosságkritériumoknak, és noha a Növekedés Érv minden bizonnyal szerepet játszott abban, hogy pont az egyedi minőséggel való rendelkezést tették meg azonosságkritériumnak, nem biztos, hogy ilyen kristálytisztán le lehet vezetni az egyiket a másikból.

3. A megragadó képzetek

A problémát tovább bonyolítja, hogy a sztoikusoknak más motivációjuk is volt egy biztos azonosságkritérium megjelölésére, amellett, hogy a növekedést, kozmológiájuk egyik alapvető folyamatát veszély fenyegette. Fenntartották ugyanis, hogy lehetséges a bizonyos tudás, mégpedig az érzékelés tévedhetetlenségének lehetőségéből kifolyólag. A sztoikus bölcs³² el tudja dönteni, hogy mely képzeteket hagyjon jóvá, és fogadjon el megbízhatónak, mivel az ilyen képzetek számára³³ egyértelműen megkülönböztethetők azoktól, amelyek nem a valóságot tükrözik. A képzeteknek ezt a kitüntetett osztályát – ti. a bizonyos érzékelésből származókat – „megragadó képzeteknek” nevezték.³⁴ Ezek tévedhetetlenül tudósítanak az érzékelés tárgyáról, mivel (1.) egy valóságosan létező tárgy váltja ki őket, (2.) világosak és tökéletesen megfelelnek az érzékelés tárgyának, (3.) kell legyen valamilyen megkülönböztető jegyük, hiszen „a valóságos tárgytól származó képzet [nem lehet olyan], hogy ugyanabban a formában akár a nem valóságos tárgytól is származhatna.”³⁵ Egyéb kritériumok is szerepelnek a sztoikusoknál, úgy mint önevidencia, kényszerítő erő, cselekvésre sarkallás, az akadémikusok azonban meggyőzően érvelnek emellett, hogy illúziók, vagy álmunkban megjelenő képzetek ugyanúgy megfelelnek ezeknek a kritériumoknak.

A sztoikusok a gondolkodás és az elme (racionális lélek, *nousz*) kialakulását az érzékelésre vezették vissza. Születéskor az elme üres lap, melyen az érzéki tapasztalatok nyomot hagynak, ezek a „benyomások” alkotják képzeteink alapvető típusát. Nem minden képzetünk származik ugyanis az érzékelésből, viszont ezek azok az alapelemek, amelyeken különböző műveleteket alkalmazva a többi képzetet megkapjuk. Nemcsak

30 Nagyrészt Stephen Menn 1999, 222. o. kiváló kritikájának köszönhetően.

31 Diogenész Laertiosz 7.135-6., ill. 7.142. (=LS 46B), ill. (=LS 46C).

32 A sztoikus bölcs ugyanis tévedhetetlen: Szextosz Empeirikosz: *A tanítókról* 7.151-7. (=LS 41C), ill. *Névtelen sztoikus értekezés* SVF 2.131. (=LS 41D).

33 Bár a bölcs az, aki egyértelműen és minden esetben felismeri a megragadó képzeteket, mindenki rendelkezhet ilyenekkel, csak a többiek nem tévedhetetlenek.

34 Vagy kognitív benyomásokról.

35 Cicero: *Lucullus* 77-78. (=LS 40).

az elmetartalmak, hanem magának az elme kialakulásának is előfeltételei az érzékelésből származó fogalmak, hiszen az ember születésekor pusztán lélekkel (*psüikhé*) rendelkezik, elméje (*logosz*) kialakul, mégpedig az őt érő folyamatos érzéki ingerek hatására. Az egyes érzéki benyomások emlékeket hagynak, a hasonló emlékek sokasága pedig „tapasztalatot” alkot. A sok hasonló képzet együtt közös fogalmakat (*prolépszisz*) alkot, melyek az univerzálékról³⁶ alkotott elképzeléseinknek felelnek meg, illetve melyeknek az univerzálék az intencionális tárgyai. Közös fogalmaink kialakulása a szellemi fejlődés egy meghatározó folyamata, ezek „természetesen” (nem tudatosan) jönnek létre.³⁷ Ezek a *prolépsziszek* szolgálnak alapul a racionális értelmi működést karakterizáló értelmi tevékenységeknek, meglétük tehát az emberi lény racionális lélekkel való rendelkezésének alapfeltétele. Ha tehát a dolgok nincsenek valami olyasmivel ellátva, ami (a) egyértelműen felismerhetővé teszi őket az idők során bekövetkezett változások ellenére, (b) illetve ami alapján egyértelműen meg tudjuk különböztetni őket egymástól, akkor nem létezhetnek sztoikus bölcsek, és egyáltalán az emberi racionalitás, ítélőképesség és a kommunikáció lehetősége is veszélyben vannak.

III. Szinkrón és diakrón azonosság

Az individualizációs kritérium a szinkrón azonosság problémája szempontjából meghatározó, míg az azonosságkritérium kifejezést, legalábbis én, jelen esetben, a diakrón azonosság problémája kapcsán fogom alkalmazni. Az egyik esetben arról van szó, hogy mi az, aminek alapján két, egy időben létező dolgot azonosnak mondunk (talán intuíciónknak megfelelőbb átfogalmazás: mi az, aminek alapján két, egy időben létező dolgot különbözőnek mondunk). A *megkülönböztethetetlenek azonosságának* tézise ide tartozik. A másik esetben pedig azt a dolgot kell megjelölnünk egy dologban, ami az idők folyamán változatlanul megmarad benne. Ez a fajta azonosság esik a Növekedés Érv fókuszába.

Alapvetően tehát más típusú problémákról van szó, de nyilvánvaló a kettő összefüggése. Felmerülhet a kérdés, vajon mennyire lenne kívánatos, hogy a kettő ugyanaz a dolog legyen.

Vajon lehet-e olyasvalami az individualizáció kritériuma, ami azonosságkritériumként nem állna helyt, azaz olyan valami, ami nem maradna változatlan az idők folyamán. A

36 Bár a sztoikusok semmilyen helyet sem biztosítanak az univerzáléknak ontológiai rendszerükben, az univerzálékról alkotott képzeink központi helyet foglalnak el antropológiájukban és ismeretelméletükben. Egészen pontosan: az univerzálék közös fogalmaink intencionális tárgyai, noha a rájuk irányuló elképzeléseink igaz elképzelések, maguk az univerzálék a *phantaszma*k kategóriájába tartoznak, azaz anynyi realitásuk van, mint egy hallucinációnak, vagy egy álomképnek.

37 A fenti 3 bekezdéshez lásd Aetiosz 4.11.1-4. (=LS 39E), ill. Diogenész Laertiosz 7.53 (=LS 39 D).

sztóikusok szerint nem lehet. Mindkét esetben az egyedi minőséggel való rendelkezés az, ami az azonosságot garantálja. Ez pedig a két fent említett sztóikus tanítás, tudniillik a növekedés, mint alapvető fizikai folyamat, és a megragadó képzet tanításának védelmezése érdekében szükséges. Az egyezést támasztja alá a következő Szimplikiosz idézet is:

[H]a egyszer az összetett dolgok esetében is megvan az individuális forma – ami szerint a sztóikusok egyedi minőségről beszélnek, ami egyszerre terem ott és tűnik el teljességében...³⁸

Ugyanez az egyedi minőség az, ami az időbeli önazonosságot is biztosítja:

[É]s amely megmarad ugyanolyannak az összetett dolog egész élete folyamán, jóllehet, hol az egyik, hol a másik része jön létre és pusztul el különböző időkben.³⁹

Hogy ez miért következik a sztóikus rendszerből, arra a szinkrón és a diakrón azonosság vizsgálata során még visszatérek, de előbb lássunk egy példát arra, hogy ez az egybeesés nem feltétlenül szükségszerű: a hagyományos Arisztotelész interpretáció szerint az individualizáció alapja az anyag.⁴⁰ Az egyedi létezők *infima speciesüket* tekintve megegyeznek, pusztán a „nekik jutó” anyagdarabok azok, amelyek megkülönböztetik őket. Ez az anyag lehet:

- (1) minőség nélküli anyag – ez ahhoz a modern megoldáshoz hasonlít, miszerint két, intrinszikus tulajdonságaiban teljesen egyező dolgot a térben elfoglalt helyük alapján különböztetünk meg egymástól.⁴¹
- (2) ha minőséggel rendelkező anyagról van szó, akkor (a) az anyag egyéb minőségei interakcióba léphetnek a formával, vagy (b) az egyedek nem esszenciális minőségeit (amelyek fajuk karakterizálása szempontjából nem fontosak) anyagukból kell eredeztetnünk

Az utóbbi interpretációt képviseli Ross,⁴² míg Anscombe szerint az anyagnak mint individualizációs princípiumnak leginkább egy deiktikus nézőpontból érthető meg a szerepe. Akármennyire precíz leírásokat adunk két különböző személyről, a referencia „alaphelyzete” a deixis, a rámutatás, ez esetben pedig evidensen a különböző anyag dönt.⁴³ Az időbeli

38 Szimplikiosz kommentárja Arisztotelész *A Lélekről* c. művéhez 217, 36 – 218, 2. (=LS 28 I) A fordítás Bene László műve.

39 Uo.

40 Ross 1996, 228-230. o.

41 Huoranszki 2001, 154. o.

42 Ross 1996, 230. o.

43 Vö. a Thészeusz hajójával kapcsolatos egyik gondolatkísérlettel, amikor két hajónk van, az egyik a már minden alkatrészében kicsérült „eredeti” hajó, a másik a pedig egy a régi alkatrészekből felépített „rekonstruált”.

azonosság kritériuma azonban már két dolog is lehet. Egyrészt az anyag – ha például a változások leírását nézzük meg a *Keletkezésről és pusztulásról*ban, akkor a minőségi változások a szubsztrátumban mennek végbe, s bizonyos szinten az anyag az, ami állandó marad. Másfelől, a *Metafizika Z* egyes részeit értelmezhetjük úgy, hogy a szubsztancia az esszenciával (forma) egyenlő, és ez (ti. az *infima speciest*, amelybe az egyed tartozik, meghatározó tulajdonságok) az, ami a változás során végig megmarad. Mivel a két kritériumnak nem kell egybeesnie, ezért az egyikkel szemben támasztott követelményeknek a másik nem kell megfeleljen, például az anyaggal, mint az individualizáció alapjával szemben nem támasztható az a követelmény, hogy az idők során változatlan maradjon.⁴⁴

Visszatérve a sztoikusokra, náluk tehát a két azonosságkritérium ugyanaz, nevezetesen az egyedi minőséggel való rendelkezés. Ez az időbeli változás kapcsán evidens, a Növekedés Érvvel kapcsolatban már nagyjából meg is tárgyaltuk. Azonban míg a növekedés kapcsán világos, hogy miért előnyös az Anyaggal szemben a Minőséget választani, addig a minőségi változások kapcsán nem nyilvánvaló, hogy minek kellene pontosan ennek a minőségnek lennie. Egy lehetséges opció az előbb felkínált Arisztotelész interpretáció, az esszencializmus egy válfaja. A sztoikusok azonban ezt nem fogadják el, világosan megkülönböztetik a közös minőségekkel való rendelkezést (melyek bizonyos szinten az univerzáléknak felelnek meg)⁴⁵ az egyedi minőségekkel való rendelkezéstől, az utóbbit téve meg azonosságkritériumnak. Ebből is látszik, hogy a szinkrón és a diakrón azonosság kritériuma a sztoikusoknál ugyanaz kell legyen, mivel a közös minőségekkel mint individualizációs princípiumokkal van problémájuk, hiszen ezek alapján nem lehet két egyedet egymástól megkülönböztetni. Maradjunk abban, hogy később visszatérünk arra a kérdésre, hogyan is lehet az időbeli azonosság kritériuma egy minőséggel való rendelkezés, egyelőre azt kell látnunk, hogy semmiképpen sem az anyag az, s hogy a szinkrón és a diakrón azonosság kritériuma megegyezik. Áttérve a szinkrón azonosság problémájára: az egyedi minőséggel rendelkező, mint az individualizáció alapja, egyrészt episztemológiai, másrészt fizikai megalapozású. Önmagában megálló metafizikai megalapozása az elméletnek nincsen, bár nehéz és félrevezető lenne ezeket a kategóriákat ilyen módon szétválasztani.

1. Episztemológiai motiváció

Hogy eldöntsük azt, hogy két, egy időben létező dolog azonos-e egymással, annak kívánó módja például, hogy megnézzük, vajon a két dologról ugyanazok és csakis ugyanazok a predikátumok állíthatóak-e. Ha x azonos y -nal, akkor x minden tulajdonsága igaz y -ra is. Ez az Azonosak Megkülönböztethetlenségének tétele (más néven Leibniz törvény).

⁴⁴ Anscombe 1979, 94. o.

⁴⁵ Ez nem feltétlenül evidens, lásd a IV. fejezetet.

A Leibniz törvény megfordítása a Megkülönböztethetetlenek Azonosságának tétele, mely szerint ha x minden tulajdonsága igaz y -ra, akkor x azonos y -nal.

A sztoikusok a Megkülönböztethetetlenek Azonosságának erősebb, *metafizikai* változatát állítják, számukra az, hogy két megkülönböztethetetlen dolog azonos, azt jelentette, hogy akkor egy dologról van szó, olyan értelemben, hogy egy szubsztanciáról, azaz a megkülönböztethetetlen dolgok *numerikusan* azonosak. Mivel fenntartották, hogy egy F „egyedi minőséggel rendelkező” dolog nem lehet egyszerre két különböző szubsztanciában. Minden egyedi létezőnek egy sajátos egyedi minőséggel kell rendelkeznie. Ezzel szemben, az akadémikusok a Megkülönböztethetetlenek Azonosságának gyengébb, *episztemológiai* változatát vallották, miszerint a megkülönböztethetetlen dolgok *kvalitatív* azonosak.

Az egész vita a biztos tudás megszerezhetőségével kapcsolatos, mint azt már a megragadó képzet tanításával kapcsolatban említettem. Az akadémikusok szkeptikusokként fenntartották, hogy amennyiben valamiről nem lehet biztos tudásunk, csak vélekedhetünk róla, annyiban a bölcsnek fel kell függesztenie ítéletét. Elegendő akár csak egyetlen olyan eset felmutatni, amikor a biztos tudás nem lehetséges, hogy bemutassuk az érzékelés megbízhatatlanságát. A megkülönböztethetetlenek kvalitatív azonosságára számtalan példa van: ki tudna két búzaszemet, vízcseppet, hópolyhet vagy akár két galambot megkülönböztetni. Márpedig a sztoikus bölcs sohasem tévedhet. Ezért kell a sztoikusoknak fenntartani, hogy minden egyedi létező valamilyen egyedi minőséggel rendelkezik, ráadásul ennek az egyedi minőségnek valami egyértelműen felismerhetőnek kell lennie, de erről még később.

2. Fizikai motiváció

Az episztemológiai mellett a sztoikus fizikai elméletből is következik, hogy az egyedi minőség az individualizáció princípiuma a sztoikusoknál. Ez pedig a *pneuma* differenciáló, összetartó és mozgató erőként való megjelölése.⁴⁶ A *pneuma* mint a két princípium komplexumában részként jelenlevő minőség nem csak differenciálja az egyedi létező anyagát, hanem „egyben is tartja” azt.⁴⁷ A *pneuma* tűz és levegő, a két száraz elem keveréke. A *pneuma* állandó mozgásban van, ami egy bizonyos feszültséget kelt a testben. A tűz, mint a *pneuma* meleg komponense tágulásra „hajlamos”, ezáltal egy kifelé irányuló mozgást hoz létre, míg a hideg levegő inkább összehúzódna, egy befelé irányuló mozgást eredményezve. Ez az állandó feszültség tartja fenn, tarja össze a testeket. A kifelé irányuló mozgás okozza a mennyiségeket és a tulajdonságokat, míg a befelé irányuló mozgás az egységet és a szubsztanciát.⁴⁸ Tehát ugyanaz a dolog garantálja a differenciá-

46 Szimplikiosz: *Kommentár Arisztotelész Kategóriáihoz* 222, 30-3. (=LS 28H), Alexandrosz: *A vegyülésről* 223, 25-36. (=LS 47L).

47 Nemesziosz 70, 6-71, 4. (=LS 47 J).

48 Nemesziosz 70, 6-71, 4. (=LS 47 J).

lódást, ami az egységet. Akkor azonosítunk valamit egy bizonyos egyedi létezőként, ha rendelkezik valamely egyedi differenciáltsággal. Az anyag önmagában sem az egység, sem a másoktól való különbözőség biztosítására nem elegendő.

IV. A minőség (*poiotész*) és a minőséggel rendelkező (*poion*)

A minőséggel rendelkező (*poion*) az, amiben egy minőség (*poiotész*) – azaz az aktív princípium egy darabja – benne van. Az aktív princípium (Minőség) fizikai jelenléte az anyagban az oka annak, hogy a két komponensből álló komplexumról, az egyedi létezőről, bizonyos állítások tehetőek. A két princípium egy különleges keveréket alkot, melynek jellegzetessége, hogy vegyülésük tökéletes (ti. a keverék legkisebb részét véve is keveréket kapunk), ámde a két komponens végig megőrzi képességét a különválásra.

1. A minőség

Látnunk kell, hogy az egyedi létező minőséggel való rendelkezésének három szintje van.⁴⁹

- (1) A (meta)fizikai szint, a komponensek, melyekből a dolgok állnak. Itt lehet szó valódi fizikai magyarázatról, pl. részecskék, amiből a tárgyak felépülnek, vagy metafizikai magyarázatról, mint például az anyag és a forma egymásra hatása (ezek nem feltétlenül választhatók el egymástól).
- (2) Az érzékelés, illetve konceptualizáció szintje, ahogy mi látjuk a tárgyat.
- (3) A predikáció szintje.

Az első két szint megkülönböztetése több szempontból is problematikus, elég, ha csak a megragadó képzet tanára gondolunk, amely egy világos benyomás és az érzékelés tárgyat pontosan leképezi.⁵⁰ Nem egy olyan szintű megkülönböztetésre gondoltam, mint az elsődleges és másodlagos minőségek Locke-nál, mégsem úgy látjuk teljesen a dolgokat, ahogyan azok elemi szinten vannak, ha másért nem, hát azért, mert a *pneuma* differenciáló ereje folyamatos, és mi mégis – bizonyos időközön belül – változatlanul látjuk az egyedi létezőket. Bizonyos általunk érzékelt minőségekről pedig a sztoikusok a dolgokban létrejövő strukturális változásokkal adnak számot, amint azt később látni fogjuk.

49 A minőség megjelenésének ezt a három szintjét Stephen Menn tanulmánya nyomán látom megalapozottnak elválasztani egymástól.

50 Vö. Diogenész Laertiosz VII.46. (=LS 40 C).

A minőséggel rendelkező esetében a minőség mint entitás mind a három szinten jelen van. Van neki megfelelő predikátum, érzékeljük a minőséget, és a minőség mint test jelen van az egyedi létezőben is. Ez azonban nincs így minden esetben. Egyrészt vannak azok az esetek, amikor ugyan a belső tulajdonságokban van változás, tehát érzékelhető a minőségbeli különbség, metafizikailag azonban mégsem lenne szerencsés ezt a minőség mint test jelenlétével magyarázni az egyedi létezőben. Ezek a predikátumok tartoznak a harmadik *genoszba*. Ilyenek az „állapotok”, például ülés, futás, ilyen lehet az ököl (az ökölbe szorított kéz, szemben a kézzel). Az, hogy valamit mint a második, vagy a harmadik *genoszba* tartozóként ragadunk meg, attól is függ, hogy milyen viszonylatban határozzuk meg. Például az erények vagy a benyomások az egyénnek ugyan minőségei, viszont a *hégemonikonnak*⁵¹ csak diszpozíciói.⁵² A harmadik *genoszba* tartozó predikátumok a (meta)fizikai szinten az egyedi létező részeinek különböző elrendezésével magyarázhatók. Ugyanis például az ülés, vagy a kéz ökölbe szorítottága nem jellemezhető valamilyen, az emberben vagy a kézben meglévő „ülésség” vagy „ökölség” minőséggel. Itt tehát a „minőség” már csak a második és a harmadik szinten van jelen, az első szinten csupán a már minőséggel rendelkező anyag szerkezetében bekövetkező változásokkal van dolgunk. Másrészt létezik a predikátumok egy harmadik alcsoportja, evidensen a negyedik *genoszba* tartozóké, – ahol az intrinszikus tulajdonságokban sincsen változás – sztoikus nyelvre lefordítva: semmilyen fizikai változás nem megy végbe a testben. Ide tartoznak a relációs tulajdonságok, például családi kapcsolatok. A sztoikusok fenntartották, hogy az apa gyermeke halála után megszűnik apa lenni, tehát a gyermek megszületése intrinszikus tulajdonságaiban semmilyen változást nem okozott. Természetesen a predikátum állíthatóságának oka ez esetben is test, de nincs fizikai kölcsönhatás a két test között az egyes testek szempontjából. Ugyan mint a világrend részei fizikailag hatnak egymásra és az ilyen változások a világrend egészében bekövetkezett mozgásoknak, szerkezeti változásoknak felelnek meg, az egyedi létezők szempontjából nem megy bennük végbe fizikai változás.

Felmerülhet a kérdés, vajon minden egyedi létezőnek van-e mind a négy kategória szempontjából vizsgálható aspektusa, és a kérdésre a válasz a fent említettekben keresendő. Mint azt az erények példáján is láttuk, a négy *genosz* nem merev kategória, az egy *genoszba* tartozás annak is a függvénye, honnan nézzük a dolgokat. Az erények az ember minőségei, de a *hégemonikonnak* diszpozíciói. A relációs tulajdonságok az egyén relatív diszpozíciói, a világnak pedig diszpozíciói (azaz a világ diszpozíciójának részei). A világegész szempontból minden egyedi létező besorolható mind a négy *genoszba*. Összességük egyenlő a világ anyagával, minőségeik meghatározzák a világ minőségeit, a világ más minőségei az ő egymáshoz viszonyított helyzetükkel írhatók le, és mind függő viszonyban vannak egymással, a világ részeiként.

51 A *hégemonikon* a lélek irányító része a sztoikus lélekfilozófiában.

52 Erről bővebben lentebb.

2. Fizikai megalapozás

Visszatérve a *poionban* jelenlevő *poiotészre*: mi ez a minőség? Az eddigiekből tudjuk, hogy a *pneuma*, a *logosz* egy darabja, de hogyan képes a két princípium keveredése számot adni a világban tapasztalt hihetetlen sokféleségről? Egyrészt az aktív princípium által ellátott funkciók sokféleségével, másrészt nyilvánvalóan a két princípium interakciójának sokféle lehetőségéből kifolyólag:

- (1) Az aktív princípium értelmes, az isteni gondviselés tervét hordozza magában.
- (2) A *pneuma* különbözőképpen hatja át a világ és az egyes élőlények részeit, így az aktív-passzív princípium különböző arányú keverékeit hozza létre.
- (3) Maga a *pneuma* mint keverék sem teljesen homogén, nem lényegtelen, hogy az adott egyedi létezőnek jutó „*pneumadarabban*” a tűz–levegő keverék milyen arányú.
- (4) A *pneuma* nemcsak differenciálja az egyedi létezők anyagát, maga is benne van ebben a differenciációban, ugyanis ez a differenciáció egy dinamikus és többrétű folyamat.⁵³

Ezt úgy kell érteni, hogy a *pneuma* ugyan részként van meg az egyedi létezőben, de mégis a keveredés folyamán ellátja egy struktúrával, majd ezt a struktúrát tovább differenciálja, illetve különböző funkciókkal látja el. A *pneumának* négy módozata van, különféleképpen van jelen az univerzális anyag egyes részeiben, és az egyedi létezők egyes részeiben is.⁵⁴ A két princípium kapcsolatát nem úgy kell elképzelni, mint egy kémiai reakciót, hogy az egyes elemek összekeveredése valami harmadik dolgot, vagy érdekes jelenséget hoz létre, majd ha lezajlandó folyamatok lezajlottak, és létrejön egy egyensúlyi állapot, onnantól fogva minden nyugalomban van egy újabb elem érkezéséig.

- (5) A *pneuma* egyben az egyedi létezők mozgás- és életprincípiuma is.
- (6) A harmadik és a negyedik *genosz* kapcsán kifejtettekkel összhangban az egyedi létezők struktúrájának változása, és egymáshoz való viszonyai tovább bonyolítják a világ szerkezetét.

A *pneuma* tehát önmaga minőségétől (tűz–levegő arány) és az általa áthatott anyaggal való interakciójától függően négy módon mutakozhat meg az élőlényekben, ezek a *hexisz*, a *phüszisz*, a *pszükhé* és a *logosz*. Az élettelen tárgyak csak *hexisszel* rendelkeznek, a növények már *phüszisszel* is, az állatok (lelkes élőlény *pszükhével* is, míg az emberek

⁵³ Lásd erről pl. Reesor 1954, 42. o.

⁵⁴ Egyes értelmezések szerint diszpozíciója.

egyedi sajátossága a *logosszal* – racionális lélekkel vagy elmével – való rendelkezés. A már differenciált (tehát *hexisszel* bíró) anyag további differenciálódását már *phüszisszel* való rendelkezésnek nevezzük és így tovább. Az egyes minőségek tehát valamilyen szinten a *pneumának* ezekhez a különböző módozataihoz kötődnek, hiszen mint láttuk a *pneuma* kívülre irányuló mozgása hozza létre a mennyiségeket és a tulajdonságokat az egyedi létezőben. Talán úgy fogalmazhatnánk meg a *pneumának* ezt a mozgását, mint önmaga differenciálódását, és az egyes minőségek ennek lennének érzékelhető eredményei.

3. Közös minőséggel való rendelkezés és egyedi minőséggel való rendelkezés

A sztoikusok különbséget tettek a közös és az egyedi minőségekkel való rendelkezés között, és az ezt tárgyaló idézetekből egyértelműen úgy tűnik, hogy közös minőségen mindig egy adott fajra jellemző közös minőséget vagy minőségek csoportját értik. A közös minőségek és az egyedi minőségek szembeállításakor ugyanis tipikusan olyan példákkal találkozhatunk, amelyek az arisztotelészi formára (egy fajra jellemző tulajdonságra) emlékeztetnek bennünket, pl. *ember*. A probléma csak ott van, hogy a sztoikus ontológiában az univerzáléknak nincs helye. Ez önmagában nem lenne gond, de ha megnézzük az érveiket a kérdéssel kapcsolatban, saját közös tulajdonságaik is veszélybe kerülnek. A sztoikusok ugyanis a következőképp érvelnek az univerzálék mint létező entitások ellen: az univerzálék nem lehetnek testek, mert akkor ellentmondásos tulajdonságokat kellene tartalmazniuk. Ha tehát a közös minőségeket, melyek ugyebár testek, az arisztotelészi forma fogalmának feleltetjük meg, akkor ugyanezzel a problémával kerülünk szembe.

Sajnos nagyon kevés szöveghelyünk van, ahol a közös minőségek valahogyan definiálva vannak azon felül, hogy szembe vannak állítva az egyedi minőségekkel.⁵⁵ Így nehéz pontosan megállapítanunk, hogy mit is érthettek a sztoikusok ezen. Egy lehetőség a fentebb említett, arisztotelianus értelmezés.⁵⁶ Egy másik lehetőség, hogy a közös minőségeket a „modern értelemben vett” univerzálékként értjük, azaz olyan tulajdonságokként, amelyek potenciálisan közősek, mint a piros, a kerek stb.⁵⁷ Az első értelmezéssel szemben felhozható az univerzálék sztoikus kritikájának a közös minőségekre vonatkoztatása. Azonban a sztoikusok univerzálékkal kapcsolatos tanítása meglehetősen összetett és nehezen kibogozható, bizonyos értelemben meg is

55 Kivéve: Szimplikiosz: *Kommentár Arisztotelész Kategóriáihoz* 237, 25 – 238, 20. (=LS 47S) „If it is a general truth that many things which are qualified generically are defective in the feature by which they are specified, such as sour wine, bitter almonds, Molossian and Maltese dogs. These all carry a mark of their genus, though to a slight and relaxed extent, and their tenor persists in a single condition so far as its actual defining terms are concerned; but frequently it is easy to change for some reason.”

56 Ezt találjuk Sedley-nél is. Sedley 1982, 261. o.

57 Lewis 1995, 93-95. o.

engedik az univerzálék létezését meg nem is, tehát a közös minőségek tanítása alapján önellentmondással vádolni őket nem lenne megalapozott, hiszen az univerzálékkal kapcsolatos elképzeléseik sem egységesek, illetve egyértelműek. Másfelől, a „közös minőségek” említése szinte kizárólag csak Arisztotelész műveihez írott kommentárrokban történik, így nem lenne meglepő, ha a sztoikus terminológiát a szerzők saját fogalomapparátusuk fényében értelmeznék.⁵⁸

V. Az egyedi minőség mint a szinkrón és diakrón azonosság kritériuma

Az egyedi minőségnek, mint a szinkrón és a diakrón azonosság kritériumának a következő követelményeknek kell megfelelnie:

(K1) Élethosszig tartónak kell lennie.

(K2) Teljes mértékben egyedinek (megismételhetetlenek) kell lennie.

A (K1) követelmény az egyedi minőséggel való rendelkezéssel mint a diakrón azonosság kritériumával szemben támasztható, míg az egyediség a szinkrón azonosság problémájához kapcsolódik. Van azonban egy harmadik kritérium is, a szinkrón azonosság episztemológiai motiváltságát tekintve:

(K3) Az egyedi minőséggel rendelkezőnek egyértelműen, összetéveszthetetlenül *felismerhetőnek* kell lennie.

Látni kell azonban, hogy ez *nem* egy *metafizikai* kritérium. Ha visszagondolunk a IV. fejezetben adott felosztásra, ott megkülönböztettük a minőség (meta)fizikai és episztemológiai szinten való jelenlétét. Ez az állítás persze lehet, hogy nem állja meg a helyét (ld. az ott felhozott kifogásokat ezzel kapcsolatban). Azonban akkor is azt gondolom, hogy fontos észben tartanunk, hogy noha az egyedi minőséggel rendelkezőnek egy ilyen ismeretelméleti szerepe is van, magának a szinkrón és diakrón azonosságot megalapozó dolognak nem feltétlenül önmagának kell ezt a feltételt teljesítenie, elegendő, ha ki tudjuk mutatni, hogy van valami olyan neki megfeleltethető, vagy vele párba állítható érzékelhető tulajdonság, ami egyértelműen felismerhetővé teszi az érzékelő számára.

A következőkben néhány javaslatot tekintenek át az azonosságkritériumokra, részben a korábbi források, részben a modern kommentátorok alapján.

⁵⁸ Az ellentmondásos közös tulajdonságokkal kapcsolatban megoldást nyújthat Margaret Reesor értelmezése, aki szerint Khrüszipposznál a közös tulajdonságok testetlen tulajdonságok voltak. (Reesor 1954, 50-54. o.).

1. Térben és időben kontinuos entitás

Ez a jelölt Sedleynél⁵⁹ szerepel, de ő maga is felismeri, hogy a sztoikusok anyagfogalmuk (ti. minőség nélküli anyag) miatt képtelenek valaminek a térbeli behatárolására. Erre persze mondhatnánk azt, hogy igen, de az egyedi minőséggel való rendelkezés mint az individualizáció princípiuma egyértelműen kijelöl egy anyagdarabot: minden olyan része az anyagnak, amely ezzel az egyedi minőséggel rendelkezik része az egyedi létezőnek. Azonban éppen, hogy arra keresünk választ, hogy mi ez az egyedi minőséggel rendelkező, illetve, hogy mit jelent egyedi minőséggel rendelkezni. Ilyen szinten a térben és időben kontinuos létező fogalma az azonosság sztoikus értelmezése szempontjából teljességgel érdektelen. Másfelől, mint azt Lewis⁶⁰ is megmutatja, a sztoikus individuumok sem térben, sem időben nem kontinuosok, ugyanis a sztoikusok fenntartották, hogy az egyes világokban ugyanazok az individuumok élnek,⁶¹ a világegészkor azonban az univerzumot alkotó minden létező feloldódik az isteni tűzben, így a világegések alatt az individuumok megszűnnek létezni.

2. Közös tulajdonságok (illetve járulékok) komplexuma

Az egyedi minőséggel való rendelkezést hallván, valóban a legkézenfekvőbb megoldás, ami eszünkbe jut, hogy az egyes tulajdonságok egy egyedi konfigurációjáról van szó. A probléma azonban az, hogy ha az arisztotelészi felosztásra gondolunk, akkor ezek a tulajdonságok vagy esszenciális, egy adott faj formáját meghatározó, vagy akcidentális tulajdonságok lennének. Csakhogy a forma, vagyis az arisztotelészi értelemben közös minőséggel való rendelkezés, például az emberi fajhoz tartozás nem lehet a szinkrón azonosság kritériuma. Egy, a közös minőségekre vonatkozó információval szolgáló Dexipposz szövegben⁶² is tipikusan járulékos tulajdonságok szerepelnek, és Lewis is ezeket említi elemzésében.⁶³ Ezek azonban habár individualizációs kritériumnak megfelelnek, az idők folyamán változhatnak, így mint diakrón azonossági kritériumok nem működnek. Mégis általában felismerjük az embereket, még hosszú idő eltelte után

59 Sedley 1982, 261-262. o.

60 Lewis 1995, 96. o.

61 Igaz, az, hogy milyen fokú kell, hogy legyen az azonosság, az vitatható.

62 Dexipposz: *Kommentár Arisztotelész Kategóriáihoz* 30, 20-6. (=LS 28J) „But if form is that which is predicated in the category of essence of a plurality of numerically different things, in what does single individual differ from single individual, seeing that each is numerically single? Those who solve this difficulty on the basis of the peculiarly qualified – that one individual is distinguished, say, by hookedness of the nose, by blondness, or by some other combination of qualities, another by snubness, baldness or greyness of the eyes, and again another by other qualities – do not seem to me to solve it well.”

63 Lewis 1995, 93-95. o.

is. Van a tulajdonságoknak egy olyan összejátszása, vagy egy olyan plusz tulajdonság, ami nem feltétlenül megfogható, mégis, akár az egyes sokkal elemibb, vagy jobban konceptualizálható tulajdonságok változása ellenére is megmarad, és ennek köszönhetően felismerjük az illetőt. Persze ez ellen fel lehet hozni radikális változások példáit, például ha valaki radikális plasztikai műtéten esik át, ami az egész testét átalakítja, és a hangja is megváltozik, nyilván nem fogom felismerni.

Két megoldás lehetséges ugyanis az ilyen esetekre, (a) fenntartjuk, hogy az egyedi minőségnek valami nyilvánvalóan érzékelhetőnek kell lennie, és feladjuk a sztoikus bölcs tévedhetetlenségét. Így megőrizzük a lehetőségét az emberi racionalitásnak, mert változatlanul megbízhatónak tartjuk az érzékelést, csak leszűkítjük a hatókörét. (b) Elfogadjuk, hogy az egyedi minőség nem egy a konceptualizálható minőségek közül, vagy nem is azok keveréke, hanem valami megfoghatatlan, viszont némely esetben hiába lesz megragadó képzetünk, nem hagyjuk jóvá, mert racionális elképzeléseink felülírják azt. Ez esetben a megragadó képzet a „megézés” egy típusa lesz.⁶⁴ Akárhogyan is, a tulajdonságok ilyen összessége metafizikailag valóban nem képes megalapozni az egyén önazonosságát. Azonban valószínűnek tartom, hogy az egyértelmű felismerhetőség (K3) kritériumának pont valami ilyesmi fog megfelelni. A kérdés csupán az, hogy mi lehet az a (meta)fizikai entitás, amire egy ilyenfajta differenciálódás visszavezethető. Sedley és Lewis két komplex – ti. a (K1), (K2) és a (K3) pontoknak is eleget tevő – jelöltet hoz fel a szinkrón és diakrón azonosság kritériumaként. Vizsgáljuk meg, ezek mennyire állják meg a helyüket.

3. Genotípus, és külső manifesztációja, az ujjlenyomatok

Sedley szerint a modern tudomány egyértelműen fel tud mutatni valamit, ami megfelelhet a sztoikusok nehezen behatárolható „egyedi minőséggel rendelkező” fogalmának, ez pedig nem más, mint az egyén genotípusa és fenotípusa. Sedley konkrétan „géntérképet” és ujjlenyomatot említ. A géntérkép lenne tehát az egyedi mód, ahogyan a *logosz* formálta az anyagot, ami végül is igaz, hiszen az egyed DNS-e a fejlődését megszabó utasításokat tartalmaz, tehát magával a *logosz*darabbal is azonosíthatnánk, hiszen bizonyos értelemben önmozgató, másfelől a DNS minden sejtnek a sejtmagjában megtalálható, mégis elkülöníthető.⁶⁵ Az ujjlenyomatok egyedisége pedig az egyes egyének genetikai kódjának, egyediségének külső megnyilvánulása lenne, így a belső differenciáltság az episztemológiai szinten is megnyilvánulna, tehát egy tökéletes jelöltünk van a szinkrón és a diakrón azonosság szerepének betöltésére. Azonban több probléma is van ezzel a javaslattal.

⁶⁴ Emellett az értelmezés mellett szólhat Szextosz Empeirikosz példája, amelyben Admétosz nem ismeri fel Alkésztiszt, noha megragadó képze van róla, mivel meg van róla győződve, hogy Alkésztisz halott. (Szextosz Empeirikosz: *A tanítók ellen* 7.253-60. (=LS 40K)).

⁶⁵ Ezáltal megfelelne a sztoikus keveredés azon fajtájának, ami a *logosz* és a *pneuma* keveredését jellemzi.

(a) Lewis felveti, hogy az ujjlenyomatok nem esszenciális tulajdonságok.

Ezt a (2) pont alatti gondolatmenetre hivatkozva megoldhatjuk, ti. az egyedi minőségeknek az episztemológiai szinten nem kell esszenciális tulajdonságoknak lenniük, azonban kétséges, hogy pont az ujjlenyomat lenne-e a sztoikus bölcs számára az egyértelműen felismerhető releváns tulajdonság

(b) Az egytetű ikrek DNS-e egyezik.

(c) Az ujjlenyomatok alakulása nem pusztán a DNS által kódolt, hanem a környezeti hatásoktól ugyanúgy függ, az egytetű ikrek ujjlenyomatai például különbözőek, mert az ujjlenyomat alakulása például attól is függ, hogy hozzáér-e a csecsemő a csecsemő a magzatburokhoz.

Tehát az ujjlenyomat, mint egyértelműen felismerhető, egyedi minőség nem vezethető le egyértelműen az ember genotípusából, és maga a genotípus sem teljesen egyedi – hiszen az egytetű ikrek esetén egyezik.

4. A lélek

Eric Lewis „The Stoics on Identity and Individuation” c. cikkében amellet érvel, hogy a lélekkel rendelkező élőlények (ti. az állatok és az emberek) esetében az egyedi minőséggel való rendelkezés nem más, mint a lélek. Ez a megoldás mindenekelőtt azért problematikus, mert nyilvánvalóan nem foglalkozik a nem lelkes élőlények és az élettelen tárgyak esetével, holott az azonosság problémája velük kapcsolatban is felmerülhet.

A sztoikusok ciklikus időfelfogással rendelkeztek. Az újra és újra létrejövő világokban minden ugyanúgy működik, mint az őket megelőzőekben, mivel a világ ugyanazokból az alapvető komponensekből áll össze, azonos okok pedig mindig azonos okozatokat eredményeznek. Másfelől ez a világ a lehető legjobban van elrendezve az immanens isteni gondviselésnek köszönhetően, így nem is lenne értelme, hogy másként legyen. Noha a világokban azonos dolgokra tipikusan személyek szerepelnek példaként, ez csak akkor lehetséges, ha ők ugyanabban az ok-okozati rendszerbe vannak beágyazva. Noha az azonosság fokát illetően különböző elképzelések léteztek,⁶⁶ az egyes személy mint a rendezett világ része, mint negyedik neme alapján meghatározott entitás ugyanazokba a viszonyokba kerül ugyanazokkal a dolgokkal. Ugyanazok a hatások érik, és ő is ugyanúgy hat a dolgokra. Nos, ha a vele kauzális kapcsolatba kerülő entitások világokon keresztül önazo-

⁶⁶ Teljes azonosság, illetve csak példányazonosság Szimplikiosz: *Arisztotelész Fizikájáról* 886, 12-16. (=LS 52E) vö. Alexandrosz *Arisztotelész Első analitikájáról* 180,33-6; 181, 25-31. (=LS 52F).

nossága nincs biztosítva, akkor a lelkes lények önazonossága sincs biztosítva. Gondoljunk csak a környezeti hatások fontosságára, a *pneuma* egyedben való differenciálódására.⁶⁷ A lelketlen létformák azonossága tehát nem elhanyagolható, mivel a világot benépesítő entitások nagyon szoros ok–okozati összefüggésben vannak egymással a világrendben. Ennyit az előzetes ellenvetésekről, lássuk, vajon Lewis elmélete mint rész megoldás megállja-e a helyét. Lássuk először is, hogy eleget tesz-e az általunk felállított három kritériumnak:

- (1) Élethosszig tart-e? – Igen, sőt, mondja Lewis, a lélek a test halála után is fennmarad.
- (2) Egyedi-e? Elvileg igen. Sőt, mivel a sztoikusok valóban fenntartják a lélek és a személy azonosságát, ezért egyedinek kell lennie.
- (3) Egyértelműen felismerhető-e? – Nem, de mint láttuk, ez nem szükséges az azonosság pusztán metafizikai megalapozottságához.

Elég lesz pillanatnyilag, ha annyit bizonyítunk, hogy a lélekkel való rendelkezés metafizikailag megalapozhatja egy individuum azonosságát. Lewis jó érveket hoz fel emellett, hogy a lélek bizonyos szinten azonos az individuummal. Bebizonyítja, hogy a lélek szükséges és elégséges feltétele az individuum létezésének, és hogy „*pusztán különbözik tőle*” (azaz bár nem azonos vele, mégsem teljesen különböző), vagy átfedés van a térben elfoglalt helyük között, vagy az egyik része a másiknak.⁶⁸ Másfelől a lélek a *pneuma* egy diszpozíciója, és valóban a *pneuma* hozza létre a szubsztancia egységét, másfelől differenciáltságát. Önmagában azt állítani, hogy a *pneuma* egy diszpozíciója az, ami metafizikailag megalapozza egy személy önazonosságát, még nem egy akkora horderejű állítás, hiszen ezt már korábban is beláttuk. Kérdés, hogy miért pont a lélek lenne a *pneumának* ez a kitüntetett diszpozíciója?

Lewis az egyes egyedi létezők lelkének egyediségét azzal kívánja megalapozni, hogy az elmetartalmak, amelyek a sztoikusok számára nem tartalmak, hanem a lélek diszpozíciói, egyediek.⁶⁹ A következőképpen érvel: ha két lélek megkülönböztethetetlen lenne, akkor az elképzeléseiknek, szándékaiknak, emlékeiknek, fogalmaiknak is megkülönböztethetetleneknek kellene lenniük. Ez azonban lehetetlen. Noha megragadó képzetekkel rendelkezhetünk a világról, és a megbízható benyomásaink alapján kialakult közös fogalmaink megegyeznek, és ezért értelmesen tudunk egymással kommunikálni, Lewis szerint az egyes

67 Például az embrió vitális működéséért felelős *phüszisz* a külvilággal való találkozás hatására válik lélekké. (Hieroklész 1.5-33, 4.38-53. (=LS 53B)), illetve a *logosz* kialakulásának feltétele az érzéki benyomások alapján kialakuló közös fogalmak létrejötte.

68 Lewis hosszan fejtegeti az azonosság, pusztán különbözőség és különbözőség (*heteron*) fogalmak sztoikus használatát. Lewis 1995, 102-107. o.

69 Ld. a Sedley által a személyes azonosság problémájának modern elemzése kapcsán felhozott azonosság-kritériumot, az „emlékek egyedi kollekciója”, azaz az egyes emberek egyediségét és időbeli azonosságát elmetartalmaik egyedisége garantálja. (Erről bővebben: Olson 2008).

benyomásaink, akár ugyanazokról a dolgokról is, mégiscsak különbözőek. Két embernek soha nem lehet pontosan ugyanolyan érzéki tapasztalata, azon egyszerű okból kifolyólag, hogy térben különböző helyet foglalunk el.⁷⁰ Tehát mivel a lélek élethosszig tart, megfelel a diakrón azonosság kritériumának, és mivel az egyes lelkek diszpozíciói különbözőek, a lélek egyben az individualizáció princípiuma is.

Egyfelől azt, hogy numerikusan ugyanazzal a lélekkel rendelkezünk egész életünk során, Lewis egész egyszerűen leszögezi, mondván, hogy „egyedülállóan furcsa elképzelés lenne ezt másképp gondolni”.⁷¹ Pontosan ennyire lenne furcsa azt gondolni, hogy numerikusan különböző testekkel rendelkezünk, mégis felmerül az időbeli azonosság problémája. Az időbeli azonosság problémája épp azért *probléma*, mert van egy intuíciónk (ti. hogy a változások ellenére ugyanazok maradunk), de a tények ennek elmentmondani látszanak, s a lélek esetében ezek a problémák ugyanúgy felmerülhetnek. Másfelől Lewis magyarázata olyan szempontból korrekt, hogy az ember a benne levő *pneumadarab* alapján mondható egyedi minőséggel rendelkezőnek. Ami a lélek szintjén diszpozíció, az az egész ember szintjén minőség, hiszen maga a lélek részként van meg az „egész” emberben, tehát nem maga a lélek az egyedi minőséggel rendelkező, hanem az ember a lélek révén, és Lewis elfogadható magyarázatot ad a diszpozíciók egyediségére. Mindenesetre fontos kiemelni, hogy nem a lélek az egyedi minőséggel rendelkező, hanem a lélek az az egyedi minőség, ami az egyén egyedi minősítettségét okozza. Most már csupán két kérdés vár megválaszolásra:

- (1) Vajon egyértelműen felismerhető-e valaki, egyedi diszpozícióval rendelkező lelke alapján?
- (2) Mi a helyzet a lelketlen élőlényekkel? Mi garantálja az ő *phüszisük*, illetve *hexisük* egyedi diszponáltságát?

Az első kérdésre adott válasz akár pozitív is lehet, mivel a lélek akár olyan vitális funkciókat is elláthat, amelyek eredményezhetnek érzékelhető változásokat. Másfelől az is fontos, hogy mi az, ami a megismerés szempontjából releváns. Fel lehet-e valakit ismereni a hangja vagy jellegzetes szaga alapján? Egyáltalán muszáj-e ennek valami „külső”, egyszerűen érzékelhető kritériumhoz kötődnie vagy lehet-e valami ennél komplexebb is, például az illető viselkedése? Viszont, ha a második kérdésre igennel válaszolunk, akkor lehetséges, hogy egy dolog *hexisze* vagy *phüszisze* jobban ellátná az egyedi minőség feladatát, főleg, ha külsődleges, egyszerűen felismerhető jegyekben határozzuk meg a felismerhetőség kritériumát.

70 Illetve fizikai felépítésünk más sajátosságai is közrejátszhatnak az érzékelés különbözőségében.

71 Lewis 1995, 97. o.

Összegzés

Nem sikerült tehát pontosan rámutatni valamire, ami az egyedi minőség lenne egy egyedi létezőben. Annyit bizonyosan állíthatunk, hogy a *pneuma* valamely módosulása az, ami egyedi minőséggel rendelkezővé teszi az egyedi létezőt, differenciáció révén. Azonban nem sikerült olyan egyértelműen felismerhető tulajdonságot felmutatni, ami minden esetben felismerhetővé tenné az individuumot, ugyanis ami megfelelne a két metafizikai kritériumnak ((K1) illetve (K2)) az csak olyasmi lehet, ami a megragadó képzetrel harmonizáló speciális episztemológiai kritériumnak (K3) nem tud eleget tenni.

Bibliográfia

Rövidítések

LS = Long, A. A. – Sedley, D (szerk.) 1987, *The Hellenistic Philosophers*. Vol 1. CUP. Cambridge.

Elsődleges irodalom

Arisztotelész 1988, „A keletkezésről és pusztulásról.” (Ford. Bognár László) *Magyar Filozófiai Szemle*, 1988/3-4., 291-367. o.

Arisztotelész 1993, *Kategóriák*. (Ford. Rónafalvi Ödön) Kossuth Kiadó, Budapest.

Arisztotelész 2001a, „Metaphysics Z.” (Ford. Ross, W. D.) In McKeon, R. (szerk.), *The Basic Works of Aristotle*. Random House, New York, 689-926. o.

Arisztotelész 2001b, „On Generation and Corruption.” (Ford. Joachim, H. H.) In McKeon, R. (szerk.), *The Basic Works of Aristotle*. Random House, New York, 470-531. o.

Long, Anthony A. – Sedley, David (szerk.) 1987, *The Hellenistic Philosophers*. Vol 1. CUP, Cambridge. (A 39-42. fejezet Böröczki Tamás és Bene László fordításában kéziratban.)

Platón 1943, „Timaios.” (Ford. Kövendi Dénes) In *Platón összes művei*. Magyar Filozófiai Társaság, Budapest, 307-409. o.

Platón 2006, *A szofista*. (Ford. Bene László) Atlantisz, Budapest.

Plutarkhosz 2005, „Thészeusz.” In *Plutarkhosz, Párhuzamos életrajzok I.* (Ford. Máthé Elek) Osiris, Budapest.

Másodlagos irodalom

- Anscombe, Gertrude Elizabeth M. 1979, „The Principle of Individuation.” In J. Barnes – M. Schofield – R. Sorabji (szerk.), *Articles on Aristotle – Metaphysics*. Vol. 3. Duckworth, London, 88-95. o.
- Brunschwig, Jacques 2003, „Stoic Metaphysics.” In B. Inwood (szerk.), *The Cambridge Companion to the Stoics*. CUP, Cambridge, 206-232. o.
- Brunner Ákos 2001, „A sztoikus ontológia és az értelem genezise.” *Passim* 3, 56-86. o.
- Cohen, S. Marc 2000, „Aristotle’s Metaphysics.” In Edward N. Zalta (szerk.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. [<http://plato.stanford.edu/entries/Aristotle-metaphysics/>] (2010.08.31.)
- Gallois, Andre 2005, „Identity over Time.” In Edward N. Zalta (szerk.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. [<http://plato.stanford.edu/entries/identity-time>]. (2010.08.31.)
- Graeser, Andreas 1978, „The Stoic Categories.” In J. Brunschwig (szerk.), *Les stoïciens et leur logique*. Vrin, Paris, 347-368. o.
- Huoranszki Ferenc 2001, *Modern Metafizika*. Osiris, Budapest.
- Lewis, Eric 1995, „The Stoics on Identity and Individuation.” *Phronesis* 40, 89-108. o.
- Long, Anthony A. 1996, „Soul and Body in Stoicism.” In A. A. Long, *Stoic Studies*. CUP, Cambridge, 224-249. o.
- Long, Anthony A. 1998, *Hellenisztikus filozófia*. Osiris, Budapest.
- Menn, Stephen 1999, „The Stoic Theory of Categories.” *Oxford Studies in Ancient Philosophy* 17, 216-247. o.
- Noonan, Harold 2004, „Identity.” In Edward N. Zalta (szerk.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. [<http://plato.stanford.edu/entries/identity/>]. (2010.08.31.)
- Olson, Eric T. 2002, „Personal Identity.” In Edward N. Zalta (szerk.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. [<http://plato.stanford.edu/archives/win2003/entries/identity-personal/>]. (2010.08.31.)
- Reesor Margaret E. 1954, „The Stoic Concept of Quality.” *American Journal of Philology* 75, 40-58. o.
- Reesor, Margaret E. 1972, „Poion and Poiotes in Stoic Philosophy.” *Phronesis* 17. 279-285. o.
- Ross, David 1996, *Arisztotelész*. Osiris, Budapest.
- Sedley, David 1982, „The Stoic Criterion of Identity.” *Phronesis* 27, 255.-275. o.
- Sedley, David 1999, „Stoic Physics and Metaphysics.” In K. Algra – J. Barnes – J. Mansfield – M. Schofield (szerk.), *The Cambridge History of Hellenistic Philosophy*. CUP, Cambridge, 382-411. o.
- Sedley, David 2003, „The School, from Zeno to Arius Didymus.” In B. Inwood (szerk.), *The Cambridge Companion to the Stoics*. CUP, Cambridge, 7-32. o.
- Sorabji, Richard 1988, *Matter Space and Motion*. Cornell UP, New York
- Tőzsér János 2006, *Metafizika*. [http://szabadbolcseszlet.elte.hu/index.php?option=com_tanelem&cid_tanelem1065&tip=0] (2010.08.31.)